

Didžiudamiesi pristatome Ortegos y Gassseto esė *Miseria y esplendor de la traducción* pirmąjį vertimą į lietuvių kalbą. „Vertimo studijų“ redaktorių kolegija reiškia nuoširdžią padėką José Ortegos y Gassseto fondui Ispanijoje (Fundación José Ortega y Gasset) ir jo prezidentui José Valerai Ortegai už leidimą išversti ir paskelbti šį kūrinį lietuvių kalba. Taip pat dėkojame vertėjui Linui Rybeliui už puikų vertimą ir galimybę skaityti šį įdomų vertimo filosofijos esė gimtąja kalba.

VERTIMO SKURDAS IR SPINDESYS

JOSÉ ORTEGA Y GASSET

Didžiulis ispanų filosofo José Ortegos y Gassseto (José Ortega y Gasset, 1883–1955) intelektualinis palikimas aprėpia daugybę sričių – estetiką, filosofiją, istoriosofiją, kultūrologiją, politiką, sociologiją. Žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, svarbiausiu jo indėliu į Vakarų Europos minties raidą laikytina garsioji estetinė esė „Meno dehumanizavimas“ („*La deshumanización del arte*“, 1925) ir filosofinė studija „Masių sukilimas“ („*La rebelión de las masas*“, 1930). Plėtodamas savo filosofines koncepcijas, ilgainiui Ortega y Gassetas atsigręžė į kalbą kaip į svarbiausią filosofinio tyrimo įrankį, o susidūręs su savo darbų vertimais į kitas Europos kalbas (daugiausia į vokiečių), ėmė gilintis į kalbos ir vertimo problemas. Šių apmąstymų rezultatas – vertimui skirta esė „Vertimo skurdas ir spindesys“ („*Miseria y esplendor de la traducción*“, 1939 m.). 1940 m. ją pirmą sykį išspausdino leidykla „Colección austral“ rinkinyje „Pašaukimų knyga“ („*El libro de las misiones*“) kartu su kitais dviem Ortegos y Gassseto darbais – „Bibliotekininko pašaukimas“ („*Misión del bibliotecario*“) ir „Universiteto pašaukimas“ („*Misión de la Universidad*“). Nuo tada visi trys darbai spausdinami kartu, o pati knyga sulaukė daugybės pakartotinių leidimų.

I. SKURDAS

Per vieną seminarą, kuriame dalyvavo *Collège de France*¹ dėstytojai, akademinė publika ir panašios pakraipos kolegos, kažkas prakalbo apie tai, jog kai kurių vokiečių filosofų neįmanoma išversti ir, plėtodamas temą, pasiūlė imtis tyrimo apie tai, kuriuos filosofus galima išversti, o kuriuos – ne.

¹ *Collège de France* – 1530 m. Prancūzijos karaliaus Pranciškaus I iniciatyva įkurta aukštoji mokykla. Įsteigta kaip Sorbonos universiteto alternatyva, skirta pirmiausia lotynų, graikų, hebrajų kalboms ir matematikai mokytis. Iš pradžių vadinosi *Karališkąja kolegija* (*Collège Royal*), vėliau *Trijų kalbų kolegija* (*Collège des Trois Langues*), o dabartinį pavadinimą gavo 1870 metais. Dabar tai dėstytojams ir tyrinėtojams skirtas mokslinio tyrimo institutas. (*Vert. past.*)

Tokia perdėta saviklioja, regis, grindžiama prielaida, kad apskritai egzistuoja iš tikrųjų išverčiami filosofai ir rašytojai.

– Ar tai nėra iliuzija? – suabejojau aš. – Ar vertimas nėra beviltiškai utopinis dalykas? Tiesą pasakius, kasdien aš vis daugiau linkstu prie minties, jog visi žmogaus darbai yra utopija. Nors jis stengiasi pažinti, bet jam nieko nesiseka pažinti iki galo. Žmogus nori būti teisingas ir neišvengiamai padaro kažką nedora. Tiki, jog myli, o paskui suvokia, kad visa tai tebuvo pažadas mylėti. Nieku gyvu nelaikykite mano žodžių moraline satyra, tarytum aš kritikuočiau amato kolegas, nes jie nedaro to, ką teigią. Priešingai, mano ketinimas yra kitoks; užuot kaltinęs juos dėl nesėkmės, noriu pasakyti, kad nė vienas iš tų dalykų nėra įmanomas, nes jie neįmanomi iš prigimties; jie visada buvo ir bus tik siekinys, tuščias ir, maža to, nepagrįstas sumanymas. Kiekvieną būtybę gamta apdovanojo konkrečia veiksmų programa, kurią ši pajėgi deramai atlikti. Štai kodėl gyvūnai retai liūdi. Tik pažangesnių gyvūnų rūšių – šunų, arklių – akyse kartais šmėkšteli kažkas panašaus į liūdesį, ir todėl jie mums atrodo artimesni, kone žmogiški. Galbūt gamta džiunglių glūdumoj mums apreiškia dėl savo dviprasinės prigimties stulbinantį reginį – melancholišką orangutangą. Paprastai gyvūnai būna linksmi. O mes priešingai – iš prigimties – liūdni. Žmones, visad melancholiškus, maniakiškus, karštligiškus, kamuoja visos tos negalios, kurias Hipokratas vadino dieviškomis. Ir vis todėl, kad žmogaus darbai yra neįgyvendinami. Žmogaus dalia – jo privilegija ir garbė – yra tuščiai veržtis link užsibrėžto tikslo, savimi įkūnyti siekio idėją ir nemarių utopiją. Žmogus visada pakeliui į nesėkmę, ir dar mūšiui neprasidėjus jo smilkinį jau ženklina žaizda.

Tas pat pasakytina ir apie mūsų kuklų amatą – vertimą. Iš visų intelektualinės veiklos sričių jis pats nuosaikiausias. Ir vis dėlto besaikis.

Gerai rašyti – tai nuolatos skverbtis pro gramatiką, nusistovėjusią vartoseną, dabartinės kalbos taisykles. Tai amžinas maištas prieš socialinę aplinką, ardomoji veikla. Kad gerai rašytum, būtina beatodairiška drąsa. Puiku, tačiau vertėjas dažniausiai yra paprastas žmogus. Iš drovumo jis ir pasirinko tokią kuklią profesiją. Jis susiduria su milžiniška policijos sistema, kuriai atstovauja gramatika ir nuasmeninta vartoseną. Kaip jam elgtis su maištingu tekstu? Ar ne per daug reikalaujame, kad jis taptų maištininku ir dar svetimo teksto labui? Vertėjas pasiduos bailumui ir, užuot sutraukęs gramatikos pančius, pasielgs priešingai: vertimo autorių patupdys į bendrinės kalbos kalėjimą, tai yra jį išduos. *Traduttore, traditore*².

– Ir vis dėlto tikslųjų ir gamtos mokslų knygas galima išversti, – atsakė mano kolega.

– Neneigiu, kad jas verčiant keblumų mažiau, bet nesutinku, kad jų nėra. Madingiausia XIX amžiaus pabaigos matematikos sritis buvo aibių teorija. Gerai, bet jos tėvas

² Vertėjas – išdavikas (*it.*).

Cantoras³ pakrikštijo ją terminu, kurio niekaip neįmanoma išversti į mūsų kalbas⁴. Tai, ką mes vadiname „aibe“ jis įvardijo „daugiu“ (*Menge*) – sąvoka, turinčia platesnę už „aibę“ reikšmę. Tad nepervertinkime matematikos ir fizikos mokslų išverčiamumo. Tačiau su tokia išlyga aš esu linkęs pripažinti, kad šių tekstų vertimas gali būti tikslesnis nei kitų disciplinų.

– Vadinasi, jūs pripažįstate egzistuojant dvi kūrinių rūšis: išverčiami ir neišverčiami kūriniai?

– Kalbėdami *grosso modo*⁵, mes turime susitaikyti su tokia skirtimi, bet šitaip pasielgę mes užkertame kelią tikrai kiekvieno vertimo keliamai problemai. Jei paklaustume, kodėl tam tikras mokslines knygas yra lengviau išversti, netrukus suprastume, kad pats jų autorius pradėjo jas versti iš tikrosios kalbos, kurioje jis „gyvena, juda ir esti“, į techninių terminų, lingvistškai dirbtinų žodžių kalbą, žodžių, kuriuos jam pačiam būtina apibrėžti savo knygoje. Taigi savo kalbą jis pats išverčia į terminiją.

– Betgi terminija yra tokia kalba kaip visos kitos! Maža to, kaip sako mūsų Condillac⁶, geriausia kalba, „gerai suręsta“ kalba yra mokslas.

– Dovanokite, jei mano nuomonė radikaliai skiriasi nuo jūsiškės ir jūsų gerojo abato⁷. Kalba yra žodinių ženklų sistema individams be išankstinio sutarimo suprasti vienas kitą, o terminija suprantama tik tuomet, kai rašantysis ar kalbantysis ir klausantysis ar skaitantysis *asmeniškai* susitarė dėl ženklų reikšmės. Todėl ją vadinu pseudokalba ir teigiu, kad mokslininkas turi pradėti nuo savo minčių vertimo į tą kalbą. Ji yra volapiukas⁸, esperanto kalba, kurią išankstiniu sutarimu sukūrė šios disciplinos kultivuotojai. Štai kodėl šias knygas lengviau išversti iš vienos kalbos į kitą. Faktiškai visose šalyse jos rašomos bemaž ta pačia kalba. Tokiu atveju, žmonėms, kalbantiems gyva kalba, kuria tos knygos neva buvo parašytos, jos yra aklinais uždarnos, nepaskaitomos ar bemaž nesuprantamos.

– Atvirai šnekant, turiu pripažinti jūsų tiesą ir taip pat pasakyti jums, kad imu suvokti tam tikras žodinių sąryšių tarp individų paslaptis, kurių lig šiol nebuvau pastebėjęs.

– O aš savo ruožtu numanau, kad esate vienas iš paskutiniųjų mohikanų, paskutiniu išnykusios rūšies paveldėtoju, mat susidūręs su kitu žmogumi, sugebate įsivaizduoti, kad teisus yra jis, o ne Jūs. Iš esmės vertimo problema, – vos tik mums ėmus ją nagrinėti, – veda mus į nuostabiausius reiškinių, vardu kalba, slėpinius. Net ir nespėję įsigilinti į temą, mes turime gražaus darbo. Ligi šiol aš tenkinausi vertimo utopiškumu, remdamasis

³ Georg Cantor (1845–1918) – vokiečių matematikas, sukūręs aibių ir transfinitinių skaičių teorijas.

⁴ J. Ortega y Gassetas turi omenyje romanų kalbas.

⁵ Bendrais bruožais (*lot.*).

⁶ **Étienne** Bonnot de Condillac (1714–1780) – prancūzų filosofas, ekonomistas. Teigė, kad pažinimas ir dvasinės galios susijusios su sąmonės gebėjimu suvokti aplinką. Kalbą aiškino kaip ženklų sistemą, kuri išreiškia dvasinius procesus. Pagrindiniai veikalai: „Bandymai atrasti žemiškojo pažinimo šaltinį“ (*Essai sur l'origine des connaissances humaines*, 1746) ir „Traktatas apie pojūčius“ (*Traité des sensations*, 1754).

⁷ **Étienne** Bonnot de Condillac buvo išventintas į kunigus ir 1740 tapo Miuro (Mureau) abatu.

⁸ Volapiukas (Volapük) – vokiečių pastoriaus Johanno Martino Schleyerio (1831–1912) sugalvota dirbtinė kalba (jos pavadinimas išvertus reiškia „pasaulinė kalba“).

prielaida, kad knygos – ne matematikos, fizikos ar net biologijos – autorius yra rašytojas tikrąja to žodžio prasme. Tuo noriu pasakyti, kad jis meistriškai valdo savo gimtąją kalbą, pasiekdamas du nesutaikomus tikslus: t. y. autorius moka būti suprantamas ir geba keisti įprastą kalbos vartoseną. Tokį dvigubą triuką atlikti yra sunkiau, nei pereiti silpnai įtemptu lynu. Kaip galime to reikalauti iš paprastų vertėjų? Be to, po pirmojo su autoriaus stiliumi susijusio keblumo į paviršių išskyla nauji problemų klodai. Pavyzdžiui, autoriaus stiliui būdingi nežymūs nukrypimai nuo įprastinės žodžio reikšmės; autorius perkeičia jį tiek, kad žodžiu apibrėžiama dalykų grupė tiksliai nesutampa su kasdienės žodžio reikšmės žymima dalykų grupe. Bendrą šitų rašytojo nukrypimų linkmę mes ir vadiname stiliumi. Bet iš tiesų kiekviena kalba, lyginama su kita, pasižymi savitu lingvistiniu stiliumi, kurį Humboldtas įvardijo kaip „vidinę formą“. Taigi utopiška tikėti, kad du skirtingų kalbų žodžiai, kuriuos žodynas pateikia kaip vienas kito vertimą, žymi tuos pačius dalykus. Kadangi kalbos susiformuoja skirtingoje aplinkoje, o jų patirtys netapačios, jos natūraliai nesutampa. Klaidinga, pavyzdžiui, manyti, kad tai, ką ispanai vadina *bosque* (mišku) atitinka vokiečių *Wald* (mišką, girią), bet žodynas nurodo, kad *Wald* verčiamas kaip *bosque*. Turint ūpo, tai būtų puiki proga užtraukti *aria di bravura*⁹ apie Vokietijos girią kaip priešpriešą Ispanijos miškui. Be abejo, aš juokauju apie dainavimą, bet visgi skelbiu galutinę išvadą – abi tikrovės skiria milžiniška praraja. Ir ji tokia didžiulė, kad jos ne tik kad absoliučiai nesutampa, bet ir sukelia visai kitus emocinius ir intelektualinius atgarsius.

Abiejų reikšmių kontūrai nesutampa vienas su kitu it dviejų skirtingų asmenų nuotraukos, užklotos viena ant kitos. Ir jei šiuo atveju abudu paveikslai mirga ar tavaruoja mūsų akyse nesutapdami vienas su kitu ar nesusiliedami į trečią, tai įsivaizduokime mus varginantį miglotumą skaitant tūkstančius tokių žodžių. Vadinasi, vaizdinį ir kalbinį *flou*¹⁰ reiškinių sukelia tos pačios priežastys. Vertimas yra nuolatinis literatūrinis *flou* ir kadangi tai, ką paprastai vadiname nesąmone, tėra mąstymo *flou*, nenuostabu, kad išverstas autorius mus visada atrodo priekvailis.

II. DU UTOPIZMAI

Kai pokalbis nėra vien žodinių konstrukcijų mainai, kur žmonės elgiasi it prisukti gramofonai, o tikras pašnekovų keitimasis nuomonėmis, atsiranda įdomus reiškinys. Pokalbiui tęsiantis, kiekvieno pašnekovo asmenybė vis labiau skyla: viena jos pusė klausosi ką sako kita ir dalyvauja pokalbyje, kita, temos pakerėta lyg paukštis gyvatės žvilgsnio, vis giliau grimzta savęsp ir imasi mąstyti apie aptariamą dalyką. Kalbėdamiesi mes bendraujame; mąstydami liekame vieni. Bet tokio pokalbio atveju mes darome abu dalykus iškart, o pašnekėsio gijai pamažu vyniojantis mes darome tai vis intensyviau: kone dramatiškai klausomės, kas sakoma, vis giliau pasinerdami į mūsų bedugnę susimąstymo

⁹ Bravūrinė arija (*it.*). Arijos rūšis. Pasižymi efektinga solo partija, būdinga italų belkanto stiliaus operoms.

¹⁰ Neryškus, blausus, dumsus, padūmavęs (*pranc.*).

vienatvę. Šis stiprėjantis skilimas negali išlaikyti nuolatinės pusiausvyros. Todėl tokiems pokalbiams būdinga pasiekti virsmo tašką, kuomet juos užvaldo stingulys ir įsivyrėja slogi tylą. Kiekvienas pašnekovas užsisklendžia savyje. Jis mąsto, todėl negali kalbėti. Dialogas pagimdė tylą, o pradinė bendrija išsiskirsto po vienuotes.

Tai ir nutiko per mūsų seminarą – po mano baigiamųjų žodžių. Kodėl gi? Atsakymas aiškus: šis staigus tylos potvynis, užliejantis dialogą, atplūsta temai visiškai išsisėmus; tada pokalbis turi apsigręžti ir pasukti kita kryptimi.

– Ši tylą tarp mūsų, – prabilo kažkas, – yra mirtina byla. Jūs nužudėte vertimą, o mes gedėdami lydime jo karstą.

– Ak, ne! – atsiliepiu aš. – Nieku gyvu! Man rūpėjo pabrėžti vertimo vargus, man rūpėjo apibrėžti jo bėdas, jo neįmanomumą, o ne likti tokioje padėtyje. Priešingai: viso to reikėjo kaip trampolino šuoliui, balistinės spyruoklės šuoliui į žėrinčią vertimo meno ateitį. Taigi dabar geriausia akimirka sušukti „Vertimas mirė! Tegyvuoja vertimas!“ Nūnai mums reikėtų iirtis į kitą pusę ir, kaip panašiomis progomis sakydavo Sokratas, pamėginti atsipirkti palinodija¹¹.

– Bijau, kad dėl to Jums teks smarkiai paplušėti, – pasakė ponas X., – nes mes nepamiršome Jūsų pirmojo teiginio apie vertimą kaip utopinį veiksma ir neįgyvendinamą tikslą.

– Iš tiesų aš taip sakiau, o kartu ir šį tą daugiau: visiems žmogaus darbams būdinga panaši savybė. Bet jums nėra ko baimintis: aš neketinu aiškinti, kodėl taip mąstau. Žinau, kad užmezgus pokalbį prancūzų kalba, visada reikia vengti pagrindinio dalyko ir patartina likti vidutinėje šalutinių klausimų juostoje. Jūs itin draugiškai elgiatės pakęsdami mane ir net skatinate mane leistis į užmaskuotą monologą, nors kalbėti monologais yra, ko gero, sunkiausia nuodėmė Paryžiuje. Todėl kalbu kiek susikaustęs ir graužiamas sąžinės, lyg kažką prievartaučiau. Tik suvokimas, kad mano prancūzų kalba pūškuoja vilkdama kojas ir negali sau leisti lengvo dialogo kadrilio, ramina mane. Bet grįžkime prie mūsų temos, prie visų iš esmės utopinių žmogaus užmojų. Užuot loginiais argumentais paramstęs šį įsitikinimą, kviečiu jus malonaus intelektualinio bandymo dėlei laikyti jį kertiniu principu ir tokiu aspektu pamąstyti apie žmogaus triūsą.

– Vis dėlto, – tarė mano mielas draugas Jeanas Baruzi, – savo kūryboje Jūs dažnai kovojate su utopizmu.

– Dažnai ir iš esmės! Egzistuoja netikras utopizmas – visiška mano aptartojo utopizmo priešingybė; tai utopizmas, teigiantis, kad visa, ko trokšta, ką numato ir sumano žmogus yra įmanoma. Man nėra nieko šlykščiau už tokį požiūrį, nes laikau jį pagrindine visų mūsų planetoje vykstančių nelaimių priežastimi. Šis kuklus dalykas, kuriuo dabar užsiimame, mums suteikia progą įvertinti priešingas abiejų utopizmų prasmes. Tiek blogasis, tiek

¹¹ Užuomina į Platono dialogo „Faidras“ (243b) epizodą, kuriame Sokratas pasakoja apie graikų lyriką Stēsichorą (gr. Στήσιχορος, apie 640–555 m. pr. Kr.) Pastarasis, apšmeižęs Heleną, apako, bet vėliau paklusesęs sapnuojant gautam įsakymui, parašė gyrių Helenai – vadinamąją „atbulinę giesmę“ (παλινοῦδια) ir vėl praregėjo.

gerasis optimistai mano, jog pageidautina tobulinti gamtinę tikrovę, uždarančią žmones į įvairių kalbų gardą ir trukdančią jiems bendrauti. Blogasis utopistas mano, kad, *jei* pageidautina, vadinasi, galima, ir nuo čia tik žingsnis skiria nuo minties, kad ir lengva. Su tokiu požiūriu jis labai nesuka sau galvos dėl to, kaip reikia versti, ir negaišdamas imasi darbo. Štai kodėl beveik visi ligšioliniai vertimai yra blogi. O gerasis utopistas mano, kad *nors ir* pageidautina išlaisvinti žmones nuo kalbinių užtvartų, bet vargiai tikėtina, todėl rezultatas bus tik apytikslis. Bet šis apytikslumas (*aproximación*) gali būti didesnis ar mažesnis... ir taip be galo be krašto, nes mūsų pastangoms atsiveria neribotos galimybės gerinti, dailinti, tobulinti, žodžiu, „žengti į priekį“. Iš tokios veiklos ir susideda visas žmogaus gyvenimas. Įsivaizduokite priešingą dalyką: kad jūs būtumėte pasmerkti užsiimti tik tuo, kas įmanoma, kas savaime sekasi. Kokia kankynė! Jausitės taip, lyg jūsų gyvenimas būtų ištuštėjęs. Kaip tik todėl, kad visa veikla jums seksis, jums atrodys, kad nepadarėte nieko. Žmogaus gyvenimas yra sportinės varžybos, kur džiugina pats procesas, o ne rezultatas. Visuotinė istorija verčia mus pripažinti nepaliojamą ir neišsemiamą žmogaus gebėjimą kurti neįgyvendinamus projektus. Stengdamasis juos įvykdyti, jis daug ką nuveikia, sukuria begalę tikrovių, kurių vadinamajai gamtai nepavyksta sutverti savaime. Vienintelis dalykas, kurio žmogus nepasiekia, yra jo sumanymai – ir tai daro jam garbę. Ši tikrovės sąjunga su neįmanomybės demonu Visatai suteikia vienintelę galimybę augti. Todėl labai svarbu pabrėžti, kad viskas – tai yra, viskas, kas apsimoka, kas iš tiesų žmogiška, – yra sunku, labai sunku, ir tiek sunku, kad neįmanoma.

Kaip matote, skelbti vertimo neįmanomybę nėra argumentas prieš galimą šio amato spindesį. Priešingai, ši ypatybė suteikia jam ypatingo taurumo, o mus verčia spėti, kad vertimas yra prasmingas.

– Vadinasi, – mane pertraukė meno istorikas, – Jūs, kaip ir aš, linkę manyti, kad tikroji žmogaus paskirtis, įprasminanti jo siekius, yra priešintis gamtai.

– Iš tikro tokia nuomonė man labai artima, jei tik nepamiršime – o man tai svarbiausia – ankstesnio skirtumo tarp dviejų utopizmų: gerojo ir blogojo. Taip sakau todėl, kad pagrindinis gerojo utopisto bruožas – radikaliai priešintis gamtai skaitytis su ja ir nepuoselėti iliuzijų. Gerasis utopistas pirmiausia pasižada būti negailestingu realistu. Tik įsitikinęs, jog pamatė rūsčią, nuogą tikrovę, jis, nepuoselėdamas nė menkiausios iliuzijos, kilniai atsigręžia į ją ir siekia permainingi, nors ir supranta, kad užduotis yra neįmanoma, o tai vienintelis dalykas, kuris yra prasmingas.

Priešingas, bet tradicinis požiūris byloja, kad norimas dalykas jau egzistuoja it koks savaiminis tikrovės vaisius. Dėl to mes *a limine*¹² užmerkėme akis prieš žmogiškąją prigimtį. Pavyzdžiui, mes visi norime, kad žmogus būtų geras, tačiau jūsų Rousseau, privertęs visus kitus kentėti, tikėjo, kad šis noras jau seniai išsipildė, kad žmogus esąs pats savaime ar iš prigimties geras. Šita idėja suluošino pusantro šimtmečio Europos istorijos, – o ji galėjo būti didinga, – ir mums prireikė begalinių kančių, baisių katastrofų – net ir

¹² Pažodžiui, ant slenksčio, t. y. dar neprasidėjus, iš anksto (*lot.*).

laukiančių ateityje, – kad vėl įsitikintume kone visais ankstesniais laikais žinoma tiesa, jog žmogus pats savaime tėra žiaurus žvėris.

Arba grįžtant prie mūsų temos: pabrėžti vertimo neįmanomybę visai nereiškia jį nuprasminti; vargu ar kam šaus iš galvą, kad bendrauti gimtąja kalba – absurdiška, tačiau tai irgi yra utopinis užsiėmimas.

Kaip atsakas į šį teiginį pasigirdo didėjančio pasipiktinimo ir protesto šūksniai. „Tai jau viršūnė, ar, kaip geriau sako gramatikai, ekscesas, – neišlaikė lig tol tylėjęs filosofas. – Man regis, per daug prielaidų ir paradoksų, – sušuko sociologas.

– Matau, kad mano ryžtingai mokymo valtelei gresia pavojus nugrimzti staiga atūžus audrai. Suprantu, jog jūsų prancūziškos ausys, tegu ir palankios, nenoriai susitaiko su mintimi, kad kalbėjimas yra utopinis užsiėmimas. Tačiau ką man daryti, jei tokia yra nepaneigiama tiesa?

III. KALBĖJIMAS IR TYLĖJIMAS

Nurimus mano baigiamųjų žodžių sukeltai audrai, aš tęsiau taip:

– Puikiai suprantu jūsų pasipiktinimą. Teiginys, kad kalbėjimas yra iliuzinė veikla ir utopinis veiksmas labai primena paradoksą, o paradoksas visada erzina. Ypač prancūzus. Gal šio pokalbio metu mes sulaukėme akimirkos, kai mums tenka išsiaiškinti, kodėl prancūzų dvasia taip priešinasi paradoksui. Bet Jūs tikriausiai pripažinsite, kad mes ne visada pajėgūs jo išvengti. Kai mėginame paneigti esminę, bet, mūsų akimis žiūrint, klaidingą nuostatą, vargu ar galime tikėtis, kad mūsų žodžiams trūks tam tikro įžūlaus paradoksavimo. Kas žino, kas žino, ar neskyrė lemtis intelektualui skelbti paradoksą šiame pasaulyje prieš savo norą ar valią! Jei kas nors būtų teikęsis mums paaiškinti – nuodugniai ir visam laikui, – kodėl egzistuoja intelektualas, kam jis čia egzistuoja nuo tam tikro laiko, ir būtų mums pateikęs keletą paprastų pavyzdžių, kaip savo pašaukimą įsivaizdavo seniausieji iš jų (pavyzdžiui, ankstyvieji graikų mąstytojai, pirmieji Izraelio pranašai ir pan.), gal ši mano spėlionė pasirodytų esanti akivaizdi ir banali. Juk *doxa* reiškia viešąją nuomonę, ir, vargu, ar galėtume pateisinti, kad egzistuotų klasė žmonių, kurių konkrečios pareigos būtų samprotauti, ar jų nuomonė sutampa su viešąja. Ar tai nebūtų sviestas sviestuotas, ar kaip sako mūsų ispanų kalba, kurią veikia kūrė varovai, o ne rūmininkai, balnas balnuotas? Ar ne labiau tikėtina, kad intelektualas yra pašauktas priešintis viešajai nuomonei, *doxai*, apreiškdamas ir palaikydamas tikrąją nuomonę – „paradoksą“ – kaip iššūkį prieš banalybę? Visai gali būti, kad intelektualo pašaukimas iš esmės yra nepopuliarus.

Laikykite šiuos pasiūlymus tiesiog atsaku į jūsų suirzimą, bet leiskite probėgšmais pasakyti, kad manau, jog su jais primenu itin svarbius, bet skandalingai praleistus dalykus. Be to, žinokite, kad sukurstę mane nukrypti į šalį, Jūs patys esate dėl to kalti.

Dalykas yra tas, kad mano teiginys, nors ir paradoksalus, yra gan paprastas ir akivaizdus. Dažniausiai kalbą suprantame kaip veiksmą, kuriuo perteikiame savo mintis artimajam. Be

abejo, kalba reiškia ir daugelį kitų dalykų, bet visi jie suponuoja ar numato šią pagrindinę kalbėjimo funkciją. Pavyzdžiui, kalbėdami siekiame įtikinti pašnekovą, jį paveikti, kartais apgauti. Melas yra kalba, paslepianti mūsų tikrąsias mintis. Tačiau akivaizdu, kad meluoti būtų neįmanoma, jei normali kalba visų pirma nebūtų tiesa. Jei apyvartoje nebūtų tikrų pinigų, nebūtų ir padirbtų. Galų gale išaiškėja, kad apgaulė yra vargas nuoširdumo parazitas.

Taigi tarkime, kad žmogus, ėmęs kalbėti, tai daro *todėl*, kad tiki galėsiąs išsakyti savo mintis. Na, tai iliuzija. Kalba tiek daug neduoda. Ji daugmaž praleidžia dalį to, ką mąstome, o paskui pastato užkardą, blokuodama kitas dalis. Ji neblogai tinka matematikos dėstymui ir įrodymams, bet fizikos kalba jau pamažu tampa dviprasmiška ar nepakankama. Tačiau vos tik pokalbis pasisuka link rimtesnių, žmoniškesnių, „realesnių“ temų, suveši jo netikslumas, nesklaidumas ir painumas. Paklusę įsišaknijusiam prietarui, kad šnekėdami suprantame vienas kitą, mes kalbame ir klausomės tokia ramia sąžine, kad galiausiai suprantame vienas kitą blogiau nei tada, jei tylėdami mėgintume atspėti svetimas mintis. Maža to, kadangi mūsų mąstymas didžia dalimi priklauso nuo kalbos, – nors negaliu patikėti, kad ši priklausomybė, kaip dažnai manoma, yra absoliuti, – tai išeina, kad mąstymas yra kalba su savimi, vadinasi, nesusikalbėjimas, todėl kyla didžiulė rizika visiškai apsimulkinti.

– Ar truputį neperdedate? – paironizavo ponas Z.

– Galbūt, galbūt... bet, šiaip ar taip, tai greičiau yra gydomasis ir atlyginamasis hiperbolizavimas. 1922 metais Paryžiaus filosofijos draugijoje įvyko posėdis kalbos pažangos klausimui aptarti. Kartu su miesto prie Senos filosofais dalyvavo ir garsieji dėstytojai iš Prancūzų lingvistinės mokyklos, kuri bent kaip mokykla yra pati iškiliausia pasaulyje. Taigi skaitydamas diskusijos santrauką aš susidūriau su keliais mane pribloškusiais Meillet'o¹³ – neprilygstamo dabartinės kalbotyros meistro, posakiais: „Kiekviena kalba, – kalbėjo jis, – išsako visa, kas visuomenei, kurios organas ji yra, reikalinga... Bet kuri fonetika, bet kuri gramatika leidžia išreikšti bet kurį norimą dalyką.“ Ar nemanote – su visa derama pagarba Meillet'o atminimui, – kad šie žodžiai yra akivaizdžiai perdėti? Kaip Meillet'as įsitikino šio suabsoliutinto teiginio tiesa? Tik jau ne kaip kalbininkas. Kaip kalbininkas jis žino tik tautų kalbas, o ne jų mintis, bet kategoriškai teigia sulyginęs vienas su kitomis ir nustatęs, kad jos sutampa. Neužtenka sakyti, kad visos kalbos gali suformuluoti bet kokią mintį, nes ar visos gali tai padaryti vienodai lengvai ir tiesiogiai? Baskų kalba gali būti tokia tobula, kaip to nori Meillet'as, tačiau į jos žodyną buvo pamiršta įtraukti Dievą žymintį terminą, todėl teko suktis iš padėties su „aukštybių viešpačiu“ – *Jaungoikua*. Kadangi feodalinį viešpačių galia jau šimtmečiai kaip sunykusi, *Jaungoikua*

¹³ Antoine Meillet (1866–1936) – prancūzų kalbininkas, vienas žymiausių lyginamosios kalbotyros kūrėjų. Nuo 1899 m. dėstė *Collège de France*, keletą kartų skaitė lietuvių kalbos kursą. Knygoje *Indoeuropiečių dialektai* (*Les dialectes indoeuropéens*, 1908) yra skyrius apie baltų ir slavų kalbų santykius. Taip pat paskelbė nemažai straipsnių apie baltų kalbų istorinę gramatiką, etimologiją.

nūnai reiškia tiesiog Dievą, bet mes turime įsijausti į tą epochą, kai žmonės turėjo laikyti Dievą politine ir pasauline valdžia, galvoti apie jį kaip apie gubernatorių ar panašiai. Kaip tik šis atvejis mums atskleidžia, kad baskams, neturintiems žodžio Dievui įvardyti, buvo labai sunku mąstyti apie Jį. Dėl tos priežasties jie labai vėlai atsivertė į krikščionybę, o pats žodis *Jaungoikua* liudija, kad į baskų galvas diegiant abstrakčią mintį apie dievybę prisireikė ir policijos rankos. Tad kalba ne tik apsunkina galimybę išreikšti kai kurias mintis, bet ir trukdo priimti kitas bei paralyžiuoja mūsų protą tam tikromis kryptimis.

Mes nesirengiame svarstyti tikrai kertinių – ir labai įtaigių – klausimų, kuriuos sukelia šis nepaprastas reiškinys. Mano galva, mes nė netuokiame apie juos, nes mus apakino amžina dviprasmybė, glūdinti vaizdinyje, kad kalbėjimo funkcija yra išreikšti mūsų mintis.

– Kokią dviprasmybę turite omeny? Nelabai suprantu, – paklausė meno istorikas.

– Ši frazė gali reikšti du visiškai skirtingus dalykus: kalbėdami mes siekiame išreikšti savo mintis ar vidines būsenas, tačiau tai mums pavyksta *tik iš dalies*, arba, kad kalbėjimas įgyvendina šį siekį *iki galo*. Kaip matote, vėl pasirodo du utopizmai, su kuriais susiduriame dar neužsiėmę vertimu. Ir lygiai taip pat jie rodytų visoje žmogaus veikloje, kaip byloja bendras teiginys, kurį aš pasiūliau jums patikrinti: „visi žmogaus darbai – utopija“. Tik šis principas atveria akis į pagrindinius kalbos dalykus, nes atsikratę minties, jog kalbėjimas sėkmingai išreiškia *visa*, ką galvojame, akivaizdžiai suvoksime, kas mums faktiškai ir nuolat nutinka, tai yra: kalbėdami arba rašydami mes nuolat *atsižadame* įvairių dalykų, nes juos išsakyti mums neleidžia kalba. Juk kalba yra ne tik kalbėjimas, ištara, bet ir neišvengiamas kalbos atsižadėjimas, būtinybė tylėti, nutylėti! Ar gali būti kitas reiškinys, dažnesnis ir tikresnis nei šitas? Prisiminkite, kas jums atsitinka, kai tenka kalbėti svetima kalba. Kaip liūdna! Tą patį dabar jaučiu kalbėdamas prancūziškai: kaip liūdna, jog turiu nutylėti keturis penktadalius to, kas man ateina į galvą, nes keturių penktadalių savo ispaniškų minčių negaliu dorai išsakyti prancūzų kalba, nors jos abi tokios artimos viena kitai. Bet nemanykite, kad tas pats nenutinka, nors ir mažesniu mastu, kai mąstome gimtąja kalba: tik mūsų išankstinis nusistatymas neleidžia mums tai suvokti. Tokiu teiginiu aš patenku į baisią padėtį, mat rizikuoju išprovokuoti kitą audrą, dar grėsmingesnę nei ankstesnioji. Faktiškai visas ištaras nenorom tenka apibendrinti formuluote, begėdiškai demonstruojančia savo paradokso raumenis. Ji skamba taip: iš esmės nesuprasime tokio stulbinančio reiškinio kaip kalba, jei nesuvoksime, jog kalbėjimą sudaro nutylėjimai. Žmogus, nemokantis nutylėti, nemokės ir kalbėti. Kiekviena kalba yra skirtinga ištarių ir tylų lygtis. Kiekviena tauta nutyli vienus dalykus, *kad galėtų* išsakyti kitus. Kitaip *viską* pasakyti yra neįmanoma. Štai kodėl versti yra nepaprastai sunku: vertimo kalba mėginame išsakyti tai, ką originalo kalba linksta nutylėti. Kita vertus, nujaučiame, kad vertimas gali būti nuostabus užsiėmimas: jis atskleidžia abipuses paslaptis, kurias tautos ir epochos pasilaiko sau ir kurios lemia jų susiskaidymą ir priešišumą. Trumpai drūtai: vertimas drąsiai atskleidžia žmonijos vienvė, nes, kaip sakė Goethe, „tik visi žmonės sudaro žmoniją, tik visos jėgos kartu yra pasaulis“¹⁴.

¹⁴ Nur alle Menschen machen die Menschheit aus, nur alle Kräfte zusammengenommen die Welt. Citata iš romano „Vilhelmo Meisterio mokymosi metai“ (1795-96, 1 kn., 8 sk.).

IV. KALBAME NERIMTAI

Mano prognozė neišsipildė. Pranašauta audra neatslinko. Paradoksalus teiginys įsiskverbė į klausytojų protus jų nesupurtęs ir nesudrebinęs nelyg švirksšto adata, kuri, laimei, neužkliudė nervinio audinio. Tad man pasitaike šauni proga atsitraukti.

– Iš jūsų tikėjaisi aršaus puolimo, bet mane, priešingai, supa ramybės jūra. Jūs labai nenustebsite, jei kitam užleisiu kalbėtojo vietą, kurią nenorom užvaldžiau. Kone visi jūs daugiau išmanote apie šiuos dalykus nei aš. Pirmiausia tarp jūsų dalyvauja vienas didis kalbos žinovas, naujos kartos atstovas, tad mums visiems būtų labai įdomu išgirsti jo mintis mūsų gvildentomis temomis.

– Didis žinovas tikrai nesu, – pradėjo kalbininkas, – tik mėgstu savo amatą, kuris, mano galva, jau subrandino pirmuosius taurius vaisius ir žada didžiulį derlių. Ir man malonu pridurti, kad tai, ką jūs apskritai pasakėte, ir net tai, ką numanau ir jaučiu slypint už išsakytų žodžių, daug kur sutampa su mano mintimis ir su tuo, kas, mano galva, ilgainiui nulems artimiausią kalbotyros ateitį. Žinoma, aš būčiau vengęs pateikti pavyzdį su baskų žodžiu, žyminčiu Dievą, nes šis klausimas yra labai ginčytinas. Bet apskritai su Jumis sutinku. Tad atidžiai pažvelkime į pirminę kiekvienos kalbos funkciją.

– Šiuolaikinis žmogus pernelyg didžiuojasi savo kūriniu – mokslu. Žinoma, jis pateikia naują pasaulio vaizdą. Bet apskritai ši naujovė nėra gili. Ji tėra tik plona plėvelė, užtempta ant kitų pasaulio vaizdų, kuriuos ankstesniais amžiais sukūrė žmonės ir kuriuos laikome savo kūriniiais. Visą laik mes semiamės iš šito milžiniško lobyno to nesuvokdami, nes jį ne sukaupe, o tik paveldėjome. Kaip ir daugelis paveldėtojų, mes nesame labai protingi. Telefonas, vidaus degimo variklis ir gręžimo bokštas yra nepaprasti išradimai, tačiau būtų neįmanomi, jei prieš dvidešimt tūkstančių metų žmogiškasis genijus nebūtų išmokęs užkurti ugnį ar išradęs kirvio, kūjo ir rato. Taip pat ir mokslinis pasaulio aiškinimas remiasi ir minta ankstesniais aiškinimais, visų pirma seniausiu ir pirmiausiu iš jų – kalba. Be kalbos nebūtų šiuolaikinio mokslo, ir ne tik dėl banalios priežasties, kad kurti mokslą yra kalbėti, bet ir todėl, kad kalba yra pirmasis mokslas. Štai kodėl šiuolaikinis mokslas gyvuoja nuolat varžydamasis su kalba. Ar tai būtų prasminga, jei kalba pati savaime nebūtų pažinimas, žinojimas, kurį mes laikydami netobulu, stengiamės pranokti? Mes pražiūrime tokį akivaizdų dalyką, nes jau seniai, labai seniai žmonija, bent Vakarai, „kalba nerimtai“. Nesuprantu, kodėl kalbininkai kaip pridera nesusidomėjo tokiu stebinančiu reiškiniu. Dabar kalbėdami mes nesakome to, ką byloja mūsų kalba, bet, įprastai ją vartodami ir lyg juokaudami, sakome, ką žodžiai sako patys savaime, ir mūsų kalbai būdingu stiliumi išsakome tai, ką norime išsakyti. Liežuvį galima nusilaužti nuo tokios greitakalbės, ar ne? Paaiškinsiui: jei sakau „saulė teka rytuose“, mano žodžiai ir kalba, *kuria* reiškiu savo mintį, liudija, kad moteriškos lyties ir savaiminė esybė, įvardyta kaip saulė, atlieka „tekėjimo“ veiksmą, t. y. kyla ir daro tai vienintelėje vietoje, kurioje viskas gema – Rytuose. Bet aš nieko panašaus nenoriu rimtai pasakyti, mat nemanau, kad saulė yra moteris ar

savaiminė esybė, kad jos „tekėjimas“ yra savaiminis dalykas ar kad ši konkreti pasaulio dalis specializuojasi akušerijoje. Vartodamas tokį gimtosios kalbos posakį, aš elgiuosi ironiškai; nepasitikiu tuo, ką sakau ir krečiu juokus. Nūdien kalba yra tik pokštas. Bet aišku, buvo laikai, kai indoeuropietis iš tiesų tikėjo, kad saulė yra moteris, kad gamtiniai reiškiniai yra savaiminiai valingų esybių veiksmai ir kad palaimingoji žvaigždė gimsta ir atgimsta kiekvieną rytą tam tikroje erdvės vietoje. Tikėdamas tuo, jis ieškojo ženklų tikėjimui išreikšti ir sukūrė kalbą. Anuomet kalbėti buvo visai kas kita nei dabar: tada žmonės kalbėjo rimtai. Žodžiai, morfologija, sintaksė buvo vartojami tiesiogine prasme. Ištaros bylojo apie pasaulį tai, kas buvo laikoma tiesa, liudijo naują pažinimą, mokslą. Jos buvo viskas, kas nori, tik ne pokštai. Ne veltui prokalbėje, iš kurios kilęs sanskritas, ir pačioje graikų kalboje žodžiai „žodis“ ir „kalba“ – *brahman*, *logos* – turi sakralinę reikšmę.

Indoeuropiečių sakinio struktūra pateikia tikrovės interpretaciją, kuria remiantis pasaulio vyksmai visada yra lytį turinčio veiksnio aktai. Tokią struktūrą būtinai sudaro vyriškas ar moteriškas subjektas ir veikiamosios rūšies veiksmazodis. Bet esti kalbų, turinčių skirtingą sakinio struktūrą ir pateikiančių visai kitokį nei indoeuropiečiai tikrovės aiškinimą.

Juk žmogų supantis pasaulis nėra pasidalijęs į sudėtines dalis. Arba aiškiau pasakius: mūsų regimą pasaulį sudaro toli gražu ne tokie aiškiai atsidaliję ir akivaizdžiai skirtingi „dalykai“. Mes matome, kad skirtumai yra begaliniai, bet neabsoliutūs. Tiesą sakant, visi daiktai skirtingi ir drauge panašūs vieni į kitą. Tikrovė yra neišsemiamas įvairovės kontinuumas (*continuo de diversidad*). Kad joje nepasimestume, mes turime ją paženklinti įpjovomis, įrantomis, įraižomis; žodžiu mes turime suabsoliutinti skirtumus, kurie iš tikrųjų tėra santykiniai. Todėl Goethe sakė, kad daiktai yra mūsų pačių nustatyti skirtumai. Pirmas dalykas, ko žmogus griebėsi stodamas į intelektualią dvikovą su pasauliu, buvo reiškinų surūšiavimas ir visų daiktų suskirstymas į klases. Kiekvienai klasei jis priskyrė balso ženklą – kalbą. Tačiau pasaulis mums siūlo begalę kategorijų ir nė vienos mums neperša. Tad kiekviena tauta turi savitai supjaustyti, savaip sukarpyti kintantį pasaulio audinį, ir todėl pasaulyje egzistuoja tokios įvairios kalbos su skirtinga gramatika ir leksika ar semantika. Ši pirmą kartą klasifikacija yra pirmoji prielaida apie tai, koks pasaulis yra iš tikrųjų, ir, vadinasi, pirmoji pažinimo teorija. Štai kodėl iš pradžių kalbėjimas buvo žinojimas.

Indoeuropietis tikėjo, jog esminis skiriamasis dalykų požymis yra lytis ir visus objektus – gal kiek nepadoriai – lytiškai suklasifikavo. Kita didžiai svarbi skirtybė, kurią jis priskyrė pasauliui, rėmėsi prielaida, kad visa, kas egzistuoja, yra arba veiksmas, vadinasi, veiksmazodis, arba veiksnys, vadinasi, daiktavardis.

Lyginant su mūsų skurdžia daiktavardžių giminių kategorija – jie būna vyriškosios, moteriškosios ir niekatrosios giminės – bantų kalbomis kalbančios Afrikos tautos yra pertekusios tų kategorijų: kai kurios jų turi dvidešimt keturis žymiklius – tai yra ne mažiau

kaip du tuzinus, jei lyginsime su mūsų trim giminėm. Pavyzdžiai, judantys daiktai skiriami nuo rymančių, augalija nuo gyvūnijos ir t.t. Jei viena kalba vargiai nustato skirtybes, tai kita tiesiog linksta nuo jų gausos. Eizė (Eyse) kalboje egzistuoja trisdešimt trys žodžiai skirtingoms žmogaus judėjimo formoms nuo žodžio „eiti“ išreikšti. Arabų kalba turi penkis tūkstančius septynis šimtus keturiolika žodžių „kupranugariui“ įvardyti. Akivaizdu, kad Arabijos beduinui ir Glazgo fabrikantui nebūtų lengva susitarti dėl dykumų kuprio. Kalbos mus išskiria ir eks-komunikuoja (incomunican) ne vien todėl, kad yra skirtingos, bet ir todėl, kad yra kilusios iš kitokių proto vaizdinių, nesulyginamų intelektualinių sistemų, o galiausiai – ir iš nevienodų filosofijų. Mes ne tik kalbame, bet ir mąstome konkrečia kalba, intelektualiai slysdami iš anksto mūsų kalbinės lemties nutiestais bėgiais.

Kalbininkas nutilo ir dabar stovėjo nukreipęs smailos nosies galiuką į padūmavusį dangaus ketvirtį (cuadrante). Jo lūpų kampučiuose, regis, pleveno ir žaidė lengva šypsena. Bemat supratau, kad šis skvarbus protas linkęs žygiuoti dialektikos keliu, smūgiuodamas tai iš dešinės, tai iš kairės. Kadangi esu to paties molio, pajutau malonumą atskleisdamas jo samprotavimuose slypinčią problemą.

– Slapta ir pasitelkęs sumanią taktiką, – tariau aš, – nuvedėte mus link prieštaros prarajos, žinoma tam, kad mes tokį dalyką gyvai pajustumė. Tiesą sakant, Jūs gynėte dvi skirtingas tezes. Pirma, kiekviena kalba primeta apibrėžtą kategorijų, mąstymo rutinos schemą; antra, kiekvienos kalbos nustatytos schemas nebegalioja ir jomis naudojamės vien iš įpročio ir juokais, o mūsų ištarti žodžiai jau nebeperteikia mūsų mąstymo ir yra tik „kalbėjimo būdai“. Abidvi tezės skamba įtikinamai, tad jų priešprieša mus verčia iškelti kalbininkų lig šiol nenagrinėtą problemą, t. y. kas mūsų kalboje gyva ir kas negyva; kokios gramatinės kategorijos vis dar teikia peno mūsų mąstymui, o kurios jau atgyveno. Todėl visi Jūsų žodžiai pagrindžia skandalingą teiginį, nuo kurio Meillet'ui ir Vendryes'ui¹⁵ plaukai pasišiauštų: mūsų kalbos yra anachronizmai.

– Būtent! – pritarė kalbininkas. – Tą ir norėjau išgirsti, nes tokia yra mano nuomonė. Mūsų kalbos yra anachroniški įrankiai. Kalba mus paverčia nuolankiais praeities įkaitais.

V. SPINDESYS

– Laikas eina, – tariau aš didžiajam kalbininkui, – ir šio seminaro dalyviams teks išsiskirstyti. Bet aš neprarandu vilties sužinoti, ką Jūs galvojate apie vertimo uždavinį.

– Tą patį, ką ir Jūs, – atsakė jis. – Manau, kad vertimas yra nepaprastai sunkus, neįmanomas ir todėl labai prasmingas. Maža to, tikiu, jog dabar mes pirmąsyk galėsime plačiau ir kruopščiau užsiimti vertimu. Šiaip ar taip, reikia pažymėti, kad visą esminę tiesą apie šį dalyką jau gerokai prieš šimtmetį išsakė šaunusis teologas Schleiermacheris savo esė „Apie skirtingus vertimo būdus“. Pasak jo, vertimas gali judėti dviem skirtingom kryptim: arba autorius priartinamas prie skaitytojo kalbos, arba skaitytojas – prie autoriaus.

¹⁵ Joseph Vendryes (1875–1960) – prancūzų kalbininkas, keltologas.

Pirmuoju atveju iš tikrųjų neverčiame; tiesą sakant, mes imituojame ar atpasakojame originalų tekstą. Tik atplėšę skaitytoją nuo kalbos įpročių ir privertę judėti autoriaus kalbos įpročių erdvėje, mes iš esmės turime vertimą. Lig šiol beveik nieko, išskyrus pseudovertimus, nebuvo.

Plėtodamas mintį, drįsčiau suformuluoti kelis principus, kurie apibrėžtų naują vertimo uždavinį; vėliau, jei bus laiko, išdėstysiu argumentus, kodėl mes turėtume atsiduoti šiam darbui rimčiau nei kada nors anksčiau.

Nuo pat pradžių derėtų iš pagrindų keisti įsivaizdavimą apie tai, koks gali ir privalo būti vertimas. Ar turėtume jį laikyti burtų lazdele, kuria mostelėjus veikalą, parašytą viena kalba, pakeičia toks pat veikalas, parašytas kita kalba? Jei taip, tuomet mes žuvę, nes toks perkeitimas (transustanciación) yra neįmanomas. Vertimas nėra nei originalaus teksto antrininkas, nei tas pats veikalas, tik su skirtingu žodynu (ir toks neturėtų būti). Net sakytčiau, kad vertimas priklauso kitam literatūros žanrui negu pirminis tekstas. Šį momentą derėtų pabrėžti ir pareikšti, kad vertimas yra atskiras, besiskiriantis nuo kitų literatūros žanras su savo taisyklėmis ir tikslais. Ir dėl paprastos priežasties: vertimas nėra pats kūrinys, o tik kelias į jį. Jei tai poetinis kūrinys, vertimas tėra tik įrankis, techninė išmonė, priartinanti mus prie originalo ir nemėginanti jo pakartoti ar pakeisti.

Painiavai išvengti pakalbėkime apie mums svarbiausią ar, mano galva, būtiniausią vertimo rūšį: vertimus iš graikų ir lotynų kalbų. Mūsų akyse jie liovėsi buvę sektiniais pavyzdžiais. Ko gero, vienas iš keisčiausių ir rimčiausių mūsų laikų požymių yra tas, kad gyvename be pavyzdžių, kad sunyko mūsų gebėjimas ką nors suvokti kaip pavyzdį. Gal graikų ir romėnų atveju mūsų nūdienos nepagarba yra vaisinga, nes antika, mirusi kaip norma ir modelis, atgimė kaip vienintelis radikaliai nuo mūsųšakės besiskiriančios kultūros pavyzdys, kultūros, į kurią, išlikus gausiems rašto paminklams, mes galime nusikelti. Vienintelė mums absoliučiai prieinama kelionė laike yra kelionė į Graikiją ir Romą. Ir nūnai tokia kelionė yra svarbiausias dalykas vakariečiui lavinti. Dviejų fizikos, matematikos ir biologijos mokymo šimtmečių padariniai liudija, jog šių disciplinų nepakanka barbariškai žmogaus prigimčiai sutaurinti (desbarbarizar). Fizikos ir matematikos švietimą reikia sujungti su tikru istorijos švietimu, ir tam reikia ne mintinai išmoktų šio ar ano amžiaus karalių vardų, mūšių aprašymų ar prekių ir padienio užmokesčio statistikos, o kelionės į svetimą, visiškai svetimą pasaulį, atveriantį labai tolimus laikus ir kitą, labai nepanašią į mus civilizaciją.

Kartu su gamtos mokslais turi atgimti ir humanitariniai, tegu ir po kitu ženklu nei iki šiol. Mums būtina iš naujo atsigręžti į graikus ir romėnus, bet ne kaip į pavyzdžius, o kaip į pamokamas klaidas. Nes žmogus yra istorinė būtybė, o bet kuri istorinė ir tuo pačiu negalutinė tikrovė kol kas yra klaida. Įgyti istorinę sąvimonę ir išmokti žvelgti į save kaip į klaidą yra tas pat. Kadangi žmogaus tiesa – *kol kas* ir santykinai – yra visad būti klaida, tik istorinė sąmonė gali priartinti jį prie tiesos ir išgelbėti. Tačiau tuščia būtų tikėtis, kad

dabartinis žmogus, pažvelgęs į save, susivoks esąs klaida. Nėra kito kelio žmogiškosios tiesos, tikrojo humanizmo optikai lavinti, išskyrus mokymą atidžiai ir iš arti žiūrėti į klaidą, kuria buvo kiti žmonės, ypač geriausiai iš jų. Štai kodėl mane seniai kamavo mintis, jog privalu reabilituoti (rehabilitar) visą graikų ir romėnų senovę, o tam būtina imtis milžiniško darbo – naujų antikos vertimų. Ir išversti ne vien tik pavyzdinius įvairių žanrų kūrinius, bet visus iš eilės. Kartoju jie mus domina, mums rūpi kaip klaidos, o ne kaip mokytojai. Mums beveik nėra ką mokytis iš to, ką jie kalbėjo, mąstė, giedojo, jie tiesiog buvo, egzistavo, tokie pat likimo posūniai kaip ir mes, iš paskutiniųjų kapanodamiesi kaip ir mes amžiname gyvenimo verpete.

Štai kodėl svarbu nukreipti klasikos vertimus šia linkme. Kadangi, kaip sakiau anksčiau, pakartoti veikalą yra neįmanoma, ir vertimas tėra tik jo link vedanti priemonė, darome išvadą, kad tą patį tekstą gali atitikti įvairūs vertimai. Neįmanoma – bent jau kone visada – vienu metu apimti visus originalaus teksto matmenis. Jei norime išlaikyti estetines originalo savybes, turime atsižadėti bemaž viso teksto turinio, nes kitaip į vertimą neperkelsime visų jo formalių grožybių. Todėl reikės padalinti darbą ir tą patį veikalą išversti skirtingai, nelygu kokį originalo aspektą mes norime tiksliai perteikti. Bet apskritai šie tekstai, kaip antikinio pasaulio apraiškos, tiek domina visus, jog galima be didesnių nuostolių atsisakyti visų kitų jų savybių.

Lyginant Platono, kad ir naujausią, dialogų vertimą su originaliais teksta, stebina ir erzina ne vertimo išblukintos Platono stiliaus spalvos, o trim ketvirtadaliais sumažinta filosofo žodžių įkrova, visi tie dalykai, su kuriais susiduria jo gyvas mąstymas ir kuriuos jis įteigia ar užsimena prabėgomis. Štai kodėl – o ne dėl amputuoto grožio, kaip paprastai manoma, – Platonas taip mažai domina nūdienos skaitytoją. Kaip tekstas gali dominti, jeigu jo turinys buvo iš anksto pašalintas ir liko tik plonas apvalkalas be kūno ir sielos virpulių? Ir mano žodžiai, tebūnie žinoma, nėra vien prielaida. Liūdnei pagarsėjęs faktas liudija, kad iš visų Platono dialogų vertimų iš tiesų vaisingas buvo tik vienas. Turiu omenyje Schleiermacherio vertimą, o toks jis yra todėl, kad vokiečių filosofas sąmoningai atsisakė dailaus vertimo ir pirmuoju bandymu pamėgino padaryti tai, apie ką aš kalbėjau. Šis garsus teksto variantas visiems, tarp jų ir filologams, labai pravertė, nes klaidinga manyti, jog tokie darbai pasitarnauja tik graikų ir lotynų nemokantiems žmonėms.

Taigi aš įsivaizduoju tokią vertimo formą, kuri yra negraži (o mokslas visada yra toks), kuri nesipuikuoja literatūrine elegancija, kurią nelengva skaityti, bet kuri labai aiški, nors tokiam aiškumui reikia gausių išnašų puslapio apačioje. Skaitytojas privalo iš anksto žinoti, kad skaitydamas vertimą jis skaitys ne literatūriškai dailią knygą, bet naudosis gana kebliu aparatu; vis dėlto ši pagalba jam iš tiesų padės įsijausti į vargšą Platoną, prieš dvidešimt keturis amžius savaip pamėginusį išsilaikyti ant gyvenimo bangos.

Kitų laikų žmonėms antikos autorių reikėjo praktiniais sumetimais. Iš senųjų autorių jie privalėjo išmokti daugelio dalykų, kad pritaikytų juos kasdienybėje. Todėl

suprantama, kad anuomet vertimais mėginta sumoderninti senovinį tekstą ir priderinti prie dabarties. Tačiau mūsų padėtis yra visiškai kitokia. Antikos autoriai mums reikalingi savo nepanašumu, ir vertimas turėtų pabrėžti jų egzotiškus, savitus bruožus, atkleisdamas juos mums.

Nesuprantu, kodėl kiekvienas filologas nejučia būtinybės išversti antikinį tekstą tokia dvasia. Apskritai joks rašytojas neturėtų nuvertinti vertėjo darbo ir galėtų asmeninę kūrybą papildyti koku nors senovės, viduramžių ar šių laikų teksto vertimu. Privalu atkurti šio darbo prestižą ir įvertinti jį kaip aukščiausios rūšies intelektualinę veiklą. Tuomet vertimas virstų *sui generis*¹⁶ disciplina ir nuosekliai plėtojamas išstobulintų savo metodiką, kuri nepaprastai sutankintų mūsų intelektualinių kelių tinklą. Ir jei aš ypatingą dėmesį skyriau vertimams iš graikų ir lotynų kalbų, tai padariau todėl, kad jų atveju bendra problema yra akivaizdžiausia. Šiaip ar taip, gauti apibendrinimai galioja bet kuriai epochai ar tautai. Svarbu yra tai, kad versdami mes pamėgintume išeiti iš savos kalbos ir nueiti prie kitos, o ne atvirksčiai, kaip paprastai būna. Visai gali būti, kad kartais, ypač šiuolaikinių autorių atveju, mūsų versija kartu su jos kaip vertimo teigiamybėmis įgys ir tam tikrą estetinę vertę. Tai būtų vyšnelė ant torto ar, kaip sako ispanai, medus ant blynelių, ko gero, neturėdami supratimo, kas yra blyneliai.

– Klausausi Jūsų su didžiausiu malonumu, – tariau užbaigdamas diskusiją. – Akivaizdu, kad skaitančioji šalies publika nevertina vertimo, atlikto jų kalbos stiliumi. Tam jiems pakanka ir savų autorių kūrybos. Ji vertina priešingą dalyką: iki kraštutinės supratimo ribos praplėstas kalbos galimybes, kuomet prasišviečia verstinio autoriaus kalbos ypatybės. Tą gerai liudija vokiški mano knygų vertimai. Per kelerius metus pasirodė daugiau nei penkiolika leidimų. Vargu, ar tokią sėkmę būtų galima įsivaizduoti, jei keturiais penktadaliais jos nulenktų vertėjo triūsas. Mat mano vertėja įtempė gramatinį vokiečių kalbos pakantumą iki kraštutinės ribos, nes norėjo tiksliai perteikti visą nevokišką mano kalbos manierą. Šiaip skaitytojas mintyse lengvai persijungia į ispanišką mąstymą. Jis kiek pailsi nuo savęs ir valandėlę pasimėgauja būdamas kito kailyje.

Tačiau atlikti tokį triukšą su prancūzų kalba yra labai sunku. Apgailestauju, kad mano žodžiai baigiant seminarą yra nenorom kandūs, tačiau juos pasakyti verčia pati pokalbio tema. O jie yra tokie: iš visų Europos kalbų prancūzų vertimui yra neparankiausia...

Versta iš: J. Ortega y Gasset. *Miseria y esplendor de la traducción*.
El libro de las misiones. Madrid: Espasa-Calpe, S. A., 1959, 125–162.

Iš ispanų k. vertė LINAS RYBELIS

¹⁶ Savita, tam tikra (*lot.*).